

זה היה אחד ההבדלים המרכזיים בין ישראל הקדומה ליוון העתיקה. היוונים האמינו בגורל, מוֹרָה, ואפילו בגורל העיוור, אנאנקה. כשהאוראקל מדלפי אמר ללאיוס שיהיה לו בן שירצח אותו, לאיוס עשה כל שלאל ידו לסכל זאת. בהיוולד הבן, לאיוס מסמר את רגלו אל סלע ונטש אותו למות. אלא שרועה צאן שעבר שם הציל אותו, והילד גדל אצל המלך והמלכה של קורינתוס. בשל המום שנוצר ברגלו הוא נודע בשם אדיפוס – נֶפִּוֶס הָרְגֵל. המשך הסיפור ידוע. כל מה שניבא האוראקל קרה, וכל פעולות המנע רק עזרו לכך לקרות. משאמר האוראקל את דברו, הגורל נחתם ואין להשיבו. רעיונות אלה הם תשתית של אחת התרומות הגדולות ביותר של יוון לתרבות העולם: הטרגדיה.

למרבח הפלא, למרות כל הצרות והייסורים והחורבנות שבתנ"ך, בעברית המקראית אין מילה המציינת טרגדיה. "אסון" ויתר נרדפותיו המקראיות איננו טרגדיה במובן הקלאסי של המילה. בטרגדיה הגיבור נידון למפלה או לחורבן שיבואו לו בשל ליקוי באופיו או בהתנגשות עם כוח-על כגון הגורל. ליהדות אין מילה לתופעה הזו, משום שאיננו מאמינים בגורל שרירותי, הכרחי ובלתי-נמנע. אנחנו חופשיים. בידנו לבחור. כפי שאמר בשנינותו יצחק בשביס זינגר: "אנחנו חייבים להיות חופשיים, אין לנו ברירה!"

רעיון זה מבוטא בעוצמה ובחריפות בפיטוי לימים נוראים "ונתנה תוקף". הוא מתאר כיצד "בראש השנה ייכתבון וביום צום כיפור יחתמון" – "מי יחיה ומי ימות, מי בקצו ומי לא בקצו", וכן הלאה – אבל אז מגיע המהפך: "ותשובה ותפילה וצדקה מעבירין את רוע הגזרה". גזר-הדין היוצא מלפני הקב"ה

פרשת
ויחי

על אי-חיזוי העתיד

יעקב שכב על ערש דווי. הוא קרא לבניו. הוא רצה לברך אותם לפני מותו. אלא שנאום ברכתו מתחיל במעין-חזרה תמוהה:

הָאֶסְפוּ וְאֶגִּידָה לָכֶם אֵת אֲשֶׁר יִקְרָא אֶתְכֶם בְּאַחֲרִית הַיָּמִים.
הִקְבְּצוּ וְשִׁמְעוּ בְּנֵי יַעֲקֹב וְשִׁמְעוּ אֶל יִשְׂרָאֵל אֲבִיכֶם.
(בראשית מט, א-ב)

יעקב חוזר לכאורה על אותה אמירה פעמיים, בהבדל אחד. במשפט הראשון הוא מתייחס למה שיקרה בעתיד, "בְּאַחֲרִית הַיָּמִים". לא כן במשפט השני. רש"י, בעקבות התלמוד ומדרש בראשית רבה,¹ אומר כי יעקב "ביקש לגלות את הקץ ונסתלקה ממנו שכינה והתחיל אומר דברים אחרים". יעקב ניסה לחזות את העתיד אך גילה שאיננו יכול.

אין זה פרט שולי. זוהי תכונה יסודית של הרוחניות היהודית. אנחנו מאמינים שאיננו יכולים לחזות את עתידם של בני אדם. אנחנו מעצבים את עתידנו באמצעות הבחירות שלנו. התסריט עוד לא נכתב. העתיד פתוח.

נתון תמיד לערעור. אין גזרה שאיננו יכולים להמתיקה ולבטלה בהראותנו שחזרנו בתשובה ונשתנינו.

כתנ"ך יש דוגמה קלאסית לכך:

בַּיָּמִים הֵהֶם חָלָה חֻזְקֵיהוּ לְמוֹת. וַיָּבֹא אֱלֹהֵי יִשְׁעֵיהוּ בֶן אֲמוּץ הַנְּבִיא וַיֹּאמֶר אֵלָיו, "כֹּה אָמַר ה': צוּ לְבִיתְךָ פִּי מֵת אֲתָה וְלֹא תַחֲיָה". וַיִּסָּב אֶת פָּנָיו אֶל הַקִּיר וַיִּתְפַּלֵּל אֶל ה' לֵאמֹר, "אֲנִי ה', זָכַר נָא אֶת אֲשֶׁר הִתְהַלַּכְתִּי לְפָנֶיךָ בְּאֵמֶת וּבְלֵבב שְׁלֵם וְהַטּוֹב בְּעֵינֶיךָ עֲשִׂיתִי". וַיִּבָּרַךְ חֻזְקֵיהוּ בְּכִי גָדוֹל. וַיְהִי יִשְׁעֵיהוּ לֹא יֵצֵא הָעִיר [חֲצָר] הַתִּיכְנָה, וַדְּבַר ה' הָיָה אֵלָיו לֵאמֹר, "שׁוּב וְאִמְרָתְךָ אֶל חֻזְקֵיהוּ נֶגֶד עַמִּי, כֹּה אָמַר ה' אֱלֹהֵי דָוִד אֲבִיךָ: שְׁמַעְתִּי אֶת תְּפִלָּתְךָ. רְאִיתִי אֶת דְּמָעָתְךָ. הִנְנִי רֹפֵא לָךְ". (מלכים ב' כ, א-ה, ובנוסף דומה ישעיה לח, א-ה).

הנביא ישעיהו אמר למלך חזקיהו שהוא לא יקום ממחלתו, אך חזקיהו נרפא. הוא חי עוד חמש-עשרה שנה. ה' שמע לתפילתו וחנון אותו בחיים. מכך מסיקה הגמרא, "אפילו חרב חדה מונחת על צווארו של אדם, אל ימנע עצמו מן הרחמים".² אנחנו מתפללים לגורל טוב, אך איננו מוסרים את עצמנו ביד הגורל.

נבואה איננה חיוזי. אם חיוזי מתגשם, הוא הצליח. אם נבואה מתגשמת, היא נכשלה. נביא משמיע לא חיוזי אלא אזהרה. הוא איננו אומר סתם "זה יקרה", אלא "זה יקרה אם לא תשתנו". הנביא מדבר אל החופש האנושי, לא אל כורח הגורל.

נכחתי פעם באספה שבה נתבקש ברנרד לואיס, היסטוריון האסלאם הדגול, לחזות את תוצאתה של התערבות צבאית

אמריקנית במדינה זרה שהחלה אז. תשובתו הייתה נהדרת. "אני היסטוריון, ולכן אני מנבא רק את העבר. יתרה מכך, אני היסטוריון בגמלאות, ולכן אפילו העבר שאני מנבא עבר זמנר". זו הייתה תשובה יהודית מאוד.

במאה ה-21 אנחנו יודעים הרבה ברמת המאקרו וברמת המיקרו. אנחנו מסתכלים כלפי מעלה ורואים יקום ובו מאה מיליארד גלקסיות שבכל אחת מהן מאה מיליארד כוכבים. אנחנו מסתכלים כלפי מטה ורואים גוף אנושי המכיל מאה טריליון תאים, ובתוך כל אחד מהם עותק כפול של הגנום האנושי, 3.1 מיליארד "אותיות" אורכו, כדי מילוי ספרייה בת 5,000 כרכים. אבל נשאר דבר אחד שאיננו יודעים ושלעולם לא נדע: מה יביא המחר בכנפיו. העבר, אמר הסופר ל"פ הארטלי, הוא ארץ נוכרייה, אך העתיד הוא ארץ לא נודעת. משום כך תחזיות כה רבות נכשלות.

זהו ההבדל המהותי בין הטבע לבין טבע האדם. הבבלים הקדמונים כבר ידעו לחזות במדויק את תנועת כוכבי הלכת ברקיע – אבל אפילו בימינו, עם כל סריקות המוח ומדע המוח, עדיין איננו יכולים לחזות מה אנשים יעשו. תכופות הם מפתיעים אותנו.

הסיבה לכך היא שאנחנו חופשיים. אנחנו בוחרים, אנחנו טועים, אנחנו לומדים, אנחנו משתנים, אנחנו צומחים. הכישלון המהלך בבית הספר נעשה זוכה פרס נובל. המנהיג שהכויב מפגין פתאום אומץ ותבונה בשעת משבר. איש העסקים השאפתן חושב פתאום על יום מותו ומחליט להקדיש את שארית חייו לעזרה לעניים. כמה מהאנשים המצליחים ביותר שפגשתי היו ילדים שמוריהם נואשו מהם ואמרו שלא יצלחו לְדַבֵּר. אנחנו מתגרים

תמיד בתחזיות. יש המאמינים שהחופש הוא אשליה. הם טועים. החופש הוא העושה אותנו לבני אדם.

אנחנו חופשיים מפני שאיננו רק אובייקטים. אנחנו סובייקטים. אנחנו מגיבים לא רק למאורעות פיזיקליים, אלא גם לאופן שאנו תופסים בו את האירועים הללו. יש לנו תודעה, לא רק מוח. יש לנו מחשבות, לא רק חישות. אנחנו מגיבים, אבל אנחנו יכולים גם לבחור שלא להגיב. יש בנו משהו שאי אפשר לצמצמו לכדי חומר, לכדי תהליכים פיזיים של סיבה ותוצאה.

מה שאמרו על כך קדמונינו נותר רענן, אמתי ועמוק. אנחנו חופשיים מפני שאלוהים חופשי והוא עשה אותנו בצלמו. לכן מכוונות שלוש המילים שאמר ה' למשה כשהתגלה אליו בסנה ומשה שאל לשמו. ה' ענה, "אהיה אשר אהיה". מקובל לתרגם ביטוי זה כאילו שיעורו הוא "אני מי שאני", אך פירושו האמתי הוא "אהיה מי ומה שאבחר להיות". אני אלוהי החופש. אי אפשר לחזות אותי. ה' אומר זאת דווקא כאשר הוא מטיל על משה את המשימה להוציא עם מעבדות לחופש. הוא רצה שבני ישראל יהיו עדות חיה לעצמתו של החופש.

אל תאמינו שהעתיד כבר כתוב. אין גורל שאינו יכול להשתנות, ואין חיוזי שאיננו יכולים להפר. לא נידונו להיכשל, וגם לא נולדנו להיות הצלחה. איננו חוזים את העתיד, מפני שאנחנו עושים את העתיד: בבחירות שלנו, בכוח הרצון, שלנו, בהתמדתנו ובנחישותנו להמשיך הלאה.

העדות לכך היא, כאמור, עם ישראל עצמו. האזכור הראשון לישראל מחוץ למקרא חקוק על אסטלת מרנפתח, כתובת ניצחון על עמים רבים שחקק בסביבות שנת 1225 לפני הספירה פרעה

מרנפתח הרביעי, יורשו של פרעה רעמסס השני. על ישראל כתוב בה כך: "ישראל הושם, אין זרע לו". לפנינו הספד. עם ישראל הוספד שוב ושוב בפי אויביו, אך מספיד מי שמספיד אחרון. ארבעת אלפים שנה עם ישראל חי, ועוד כוחו במותניו. לכן ניטלה רוח הקודש מיעקב כשרצה לספר לילדיו מה יקרה להם בעתיד. ילדינו ממשיכים להפתיע אותנו, כשם שאנחנו ממשיכים להפתיע אחרים. נבראנו בצלם אלוהים, ופירוש הדבר שאנחנו חופשיים. בברכת ה' ובעזרתו, בכוחנו לגדול ולפרוח יותר מכפי שאֵי־מי, אפילו אנו עצמנו, יכול לחזות.

1. רש"י לבראשית מט, א; תלמוד בבלי, פסחים נו ע"א; בראשית רבה מט, ה.
2. תלמוד בבלי, ברכות י ע"א.